

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Бердута М. 3. Брестський мир в радянській історіографії (середина 30-х – перша половина 50-х років) // Вісник Харківського університету. – 1972. – № 75: Історія. – Вип. 6. – Харків: Видавництво ордена Трудового Червоного Прапора державного університету імені О. М. Горького, 1972. – С. 22 – 28.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

БРЕСТСЬКИЙ МИР В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

(середина 30-х — перша половина 50-х років)

М. З. Бердуга

Брестський мир — один з найважливіших етапів в історії радянської держави, який, за визначенням В. І. Леніна, знавав «поворотний пункт у розвитку російської і не тільки російської, а й міжнародної революції»¹.

Виключно важливе значення для вивчення історії Брестського миру мають роботи В. І. Леніна. Саме В. І. Ленін є першим істориком Брестського миру, він дав глибокий, всебічний аналіз цього історичного етапу. Вже у 20-і роки радянська історична наука дістала таку основоположну базу, як перше видання творів В. І. Леніна, куди ввійшли численні документи, що відносяться безпосередньо до історії Бреста. Велике значення для подальшого плідного вивчення цього періоду мала публікація документів і матеріалів², мемуарної літератури³, спеціальних робіт⁴.

У 30-і — 50-і роки, незважаючи на вплив культу особи, вивчення історії Брестського миру тривало і знайшло широке світлення в журнальних статтях та монографіях.

Остаточно були розгромлені антиленінські погляди троцькістів та правих опортуністів, утвердилась марксистсько-ленінська концепція історичного процесу, були поставлені майже всі найважливіші проблеми історії перших років існування Радянської держави, в тому числі й проблема Брестського миру.

Однак досі ще немає спеціальних історіографічних робіт з даної проблеми. Автор статті робить спробу розглянути вивчення історії Брестського миру в радянській історіографії середини 30-х — першої половини 50-х років.

У досліджуваній період вийшло декілька збірників документів, присвячених історії Жовтня, громадянській війні та іноземній інтервенції. Містили вони і цілий ряд матеріалів, що стосуються Брестського миру.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 144.

² Протоколи засідань ВЦИК II созыва. М., 1918; Стенографический отчет IV Чрезвычайного Всероссийского съезда Советов. М., 1920; Мирные переговоры в Брест-Литовске, т. I, М., 1920; Брест-Литовская конференция. Заседания экономической и правовой комиссий. М., 1923 та ін.

³ Л. Ступоченко. В Брестские дни. — «Пролетарская революция» № 4 (16), 1923; А. Иоффе. Брест-Литовск. — «Новый мир», № 6, 1927 та ін.

⁴ М. П. Павлович (Вельтман). Брестский мир и условия экономического возрождения России. 1918; И. Майский. Внешняя политика РСФСР (1917—1922 гг.). М., 1922; В. Волковичер. Брестский мир. М. 1928; А. Ильин-Женевский. Брестский мир и партия. — «Красная летопись», № 1 (25), 1928 та ін.

Брестського миру⁵. Ці матеріали відображали героїчну боротьбу українського народу з інтервентами в період Бреста наголошували імперіалістичні плани Четверного союзу, погрожували обличчя німецького уряду, буржуазних націоналістів України. З появою нових документів, що відбивали реальний період Бреста на місцях, значно поповнилась джерельна база.

Літератури цих років заслуговують на увагу праця Джорджа та архів полковника Хауза⁶.

Брест знайшла широке висвітлення в ряді праць, присвячених подіям, пов'язаним з історією Брестських переговорів, зовнішньополітичної діяльності Радянської влади в перші роки її існування⁷.

Важке місце в цей період посідають спеціальні дослідження історії Бреста. У 1936 році вийшла робота В. Соріна⁸, в якій праця В. І. Леніна, архівного та документального характеру, вперше висвітлюється діяльність вождя революції від Брест-Литовських переговорів до анулювання Брестського миру. Зосередивши увагу на найважливіших аспектах цієї діяльності, автор показує, як у надзвичайно складній, чреватій великою небезпекою міжнародній та внутрішній обстановці, в умовах та далекозора політика В. І. Леніна вивела Росію з кризової імперіалістичної війни. В. Сорін справедливо підкреслює, що історія знає небагато моментів, які можна було б порівняти з епохою Брест-Литовського миру, епохою виходу нашої країни з тиску імперіалістичних війн. Автор показує величезну роль Леніна, як мислителя, вождя, революціонера, який в революційному настрої мас знайшов матеріал для розвитку теорії,

⁵ Крах германської окупації на Україні. М., 1936; Документи по історії громадянської війни в СРСР, т. I. М., 1940; В захист соціалістичного ладу. Сборник документів. М., 1941; Документи о разгроме германських окупантів на Україні в 1918 році. М., 1942; Разгром немецких захватчиков в 1918 году. М., 1943 та ін.

⁶ Д. Ллойд Джордж. Военные мемуары, т. 5. М., 1938; Архив полковника Хауза, т. III. М., 1939.

⁷ И. И. Минц. Борьба за упрочение Советской власти. Брестский мир. М., 1940; Б. Е. Штейн. Внешняя политика СССР (1917—1923 гг.). М., 1945; История дипломатии. т. II, М., 1945; Г. А. Деборин. Международные отношения и внешняя политика СССР (1917—1923 гг.). М., 1942; Иого ж. Международные отношения и внешняя политика СССР (1917—1945 гг.), вып. I. М., 1946; Иого ж. Советская внешняя политика в первые годы существования Советского государства 1917—1920 гг. М., 1951; А. Е. Кунин. Провал американских планов завоевания мирового господства в 1917—1920 гг. М., 1951. (Друге доповнене видання вийшло в 1954 р.); А. Березкин. Американский империализм — заклятый враг Советского государства. М., 1951; Иого ж. США — активный организатор и участник интервенции против Советской России (1918—1920 гг.). М., 1952. (Перше видання вийшло у 1949 р.); Н. Рубинштейн. Внешняя политика Советской России в период Великой Октябрьской социалистической революции (1917—1918 гг.), М., 1950 та ін.

⁸ В. Сорин. В. И. Ленин в дни Бреста. М., 1936.

для обґрунтування стратегії і тактики більшовицької партії в конкретних умовах. У цій роботі йдеться також і про величезні зусилля В. І. Леніна по створенню регулярної Червоної Армії. Хоч автору не вдалося з вичерпною повнотою розкрити всі сторони багатогранної діяльності вождя в дні Бреста, але сама постановка цього питання має велике значення для глибокого і всебічного дослідження ленінської спадщини.

У 1938 році виходить ряд ювілейних статей, присвячених примиренній боротьбі В. І. Леніна з «лівими комуністами» і троцькістами на VII з'їзді партії та IV Надзвичайному Всеросійському з'їзді Рад⁹. Значно ширше гостра внутріпартійна боротьба в період Бреста показана в статтях В. Ігнат'єва і С. Роніна¹⁰. В. Ігнат'єв, спираючись на роботи В. І. Леніна та документальний матеріал, викриває дії «лівих комуністів» у МК та МОБ (Московське Обласне Бюро) ЦК РСДРП(б), яке перетворилося в організаційний центр «лівих комуністів». Значне місце автор відводить висвітленню діяльності Я. М. Свердловського, завдяки якій Московська обласна партійна конференція 4 березня 1918 р. більшістю голосів схвалила і затвердила ленінську резолюцію про негайне укладення миру. Це і був початок повного розгрому «лівих комуністів» не тільки в Москві, а й в інших містах. На конкретних прикладах автор показує, як «ліві комуністи» та троцькісти в союзі з «лівими» есерами після VII з'їзду партії перейшли до відкритої боротьби проти ленінської політики миру.

У загаданій статті С. Роніна дається загальна характеристика періоду від перемоги Жовтня до анулювання Брестського договору. Читач дістає цільне уявлення про боротьбу В. І. Леніна і партії більшовиків за укладення Брестського миру. С. Ронін вдалося висвітлити основні моменти Брест-Литовських переговорів, а також багато питань міжнародного і внутрішнього життя Радянської республіки. Показуючи хижацький характер німецького імперіалізму в період Брестських переговорів, автор відзначає, що він вже з самого початку переговорів перейшов до відкритої анексіоністської, ультимативної політики щодо Радянської республіки. У статті наводиться цікавий матеріал про стан нашої армії на час мирних переговорів, яку автор характеризує як величезний, стомлений натовп людей, об'єднаний прагненням

⁹ Р. Маркова. VII съезд РСДРП(б).— «Исторический журнал», № 3, 1938; В. Носов. 20-летие VII съезда партии (1918—1938).— «Книга и пролетарская революция», № 3, 1938; И. Михеев. 20-летие исторической речи В. И. Ленина на Чрезвычайном IV Всероссийском съезде Советов.— «Книга и пролетарская революция», № 3, 1938 та ін.

¹⁰ В. Игнат'єв. Московские большевики в борьбе против «левых коммунистов» и троцкистов в период Бреста.— «Пропагандист», № 8, 1938; Того ж. Московская партийная организация «левых коммунистов» и троцкистов в период Бреста.— «Исторический журнал», № 9, 1939; С. Ронин. Победа ленинской политики завоевания передышки.— «Исторический журнал», № 2, 1938.

...не місце відводиться боротьбі В. І. Леніна на VII
...тії і IV Надзвичайному Всеросійському з'їзді Рад
...«комуністами» і троцькістами.

...підкреслює, що боротьба дрібнобуржуазних партій про-
...Брестського договору по суті була боротьбою за
...У статті робиться висновок, що період боротьби за
...мир, боротьби за перепочинок, являє собою один
...критичних моментів в історії існування Радянської

...итання в роботі С. Роніна висвітлюються з необхід-
...ю і правильно. На цій, як і на інших статтях, позна-
...культу особи.

...інтерес становить робота І. Д. Мельникова¹³. Спи-
...роботи В. І. Леніна, залучаючи великий докумен-
...матеріал, зокрема матеріали рейхстагу (стенографічні
...блікації слідчої комісії, яка майже 10 років займа-
...анням причин краху Німеччини в період Бреста), ав-
...ставить питання про тодішнє внутріполітичне ста-
...Німеччини. На конкретному матеріалі показано став-
...Брестського миру різних політичних угруповань. І. Д.
...акцентує увагу на тому, що у «верхах» Німеччини
...період дійсне співвідношення сил різко змінилося на ко-
...бенної партії. Свідченням цьому є той факт, що саме
...мирних переговорів, аж до 19 лютого 1918 року рейх-
...асідав, а надав свої повноваження Верховному коман-

...статті підкреслюється, що позиція німецької «мирної де-
...» у Брест-Литовську була визначена задовго до початку
...говорів. Це особливо добре видно з німецької преси цьо-
...періоду, яка морально готувала «загальну думку» до акту
...у й насильства, що повинен був здійснитися в Брест-Ли-

...порячи про назрівання революції в Німеччині і початок
...люційних виступів, автор справедливо відзначає їх тісний
...ок з подіями в Брест-Литовську. Вони були протестом ні-
...ких робітників проти актів насильства й грабежу на сході,
...невий страйк 1918 року — першим великим «плодом» Брест-
...овського грабежу¹⁴.

І. Д. Мельников дійшов висновку, що кризисне становище,
...кому перебував державний апарат імперії навесні—влітку

¹³ С. Ронін. Вказ. робота, стор. 35.

¹² Там же, стор. 37.

¹³ І. Д. Мельников. Брест-Литовский мир и «верхи» гогенцоллернов-
...імперії. — «Труды исторического факультета Киевского госуниверситета
...Т. Г. Шевченко», т. I, 1940.

¹⁴ Там же, стор. 125:

1918 року; зумовлювалось як війсьними невдачами на Заході, так і Брестом.

Отже, Брестський мир замість зміцнення воєнного, політичного та економічного становища бісмарковсько-гогенцоллєрської імперії прискорив назрівання кризи «верхів», наближення краху імперії.

В роки Великої Вітчизняної війни виходить ряд статей, присвячених розкриттю хижацького характеру німецького імперіалізму¹⁵.

Становить інтерес стаття Ф. Нотовича. Вона написана на основі документальних матеріалів радянських та зарубіжних архівів. У ній викривається авантюристична діяльність Лідера та Гінденбурга, які неодноразово порушували Брестський договір, дається яскрава картина хижацької політики німецького імперіалізму в період Бреста. Значне місце автор приділяє процесу розкладу німецької армії до осені 1918 року.

Привертає увагу робота Б. Волина. Використовуючи архівні матеріали В. І. Леніна та архівний матеріал, автор показує героїчну боротьбу московського пролетаріату в дні Бреста, його згуртованість навколо РНК і РКП(б) на чолі з В. І. Леніним. Він креслює, що кількість добровольців, які записалися до Червоної Армії, на кінець 1918 року досягла понад 20 тисяч чоловік.

Більш глибокі дослідження з історії Брестського миру проводяться в кінці 40-х на початку 50-х років¹⁷.

Значний інтерес становить монографічне дослідження І. Коблякова, де вперше в історичній літературі подано стислий нарис радянсько-німецьких відносин в період від укладання Брестського договору до підписання Рапальського миру. На основі архівних матеріалів, особливо з фондів Німеччини, автор показує величезну витримку Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним, який робив все для того, щоб не дати припинити війну Німеччині для зриву мирного перепочинку. Він викриває агресивну політику німецького імперіалізму, який і при наявності «мирного» Брестського договору робив все, щоб знищити радянську владу, розчленувати Росію й закабалити радянський народ.

І. К. Кобляков показує, що в цей час між правлячими силами і партіями Німеччини були істотні розбіжності та боротьба, які зумовлювалися економічними інтересами різних груп.

¹⁵ Ф. Нотович. Разгром Четверного союза в 1918 году.— «Исторический журнал», № 7—8, 1941; Б. Волин. Пролетарская Москва в феврале 1918 года.— «Исторический журнал», № 7—8, 1941; И. Минц. Стенограммы лекций, прочитанных в Высшей партийной школе при ЦК ВКП(б) в 1941 г. М., 1941 та ін.

¹⁶ Б. Волин. Вказ. робота, стор. 39.

¹⁷ История дипломатии, т. 2, М.—Л., 1945; И. К. Кобляков. От Бреста до Рапалло. М., 1954 та ін.

буржуазії. Крім того, автор зазначає, що вихід з по-
кризи в країні правлячі кола в Німеччині знайшли
з імперіалістами США та Антанти й у розриві (в ли-
стопада 1918 року) дипломатичних відносин з Радянською рес-
публікою. Ці дії, за визначенням автора, є завершальним ак-
том, який кіл Німеччини щодо зговору з американським
і французьким імперіалізмом, в союзі з яким вони праг-
ли знищити Радянську державу. І. Кобляков підкреслює, що
цей мир і вихід Радянської республіки з війни в той час,
коли йшла боротьба двох імперіалістичних групувань досягла
найвищого напруження, сприяли зміцненню міжнародного
пакту країн Рад. Сам факт укладення Брестського миру
фактично як поразку американо-антантівського блоку ім-
периалістів¹⁸.

Начинаючи суть відносин між Радянською республікою
і Німеччиною в період від укладення Брестського миру, автор
виділяє два основних моменти:

1. Діяльність зміцнення Радянської держави;

2. Розширення боротьби між Німеччиною і державами Антанти,
які рабували німецький народ, принижували його національну
гідність¹⁹.

У цілому робота І. Коблякова є вагомим внеском у вивчення
проблеми Бреста і радянсько-німецьких відносин у перші роки
Радянської влади. Однак автору не вдалося висвітлити всі сто-
рони радянсько-німецьких відносин в даний період. Так, гово-
рячи про розбіжність в інтересах правлячих кіл Німеччини
і радянської влади, він не дає їх глибокого аналі-
зу. Не помітив автор і наявності в Німеччині революційної си-
туації та її впливу на згуртованість всіх антидемократичних сил
у боротьбі за мир.

На початку 50-х років проблема Брестського миру, різні її
аспекти знаходять широке висвітлення в ряді дисертацій²⁰. Та-
ким чином, в 30-і — 50-і роки історична наука по даній пробле-
мі поповнилася новими документальними джерелами та науко-
вими дослідженнями. В них всебічно показана діяльність

¹⁸ І. К. Кобляков. Вказ. робота, стор. 18.

¹⁹ Там же, стор. 236.

²⁰ І. Осипов. Борьба партии большевиков за мир в первый год дик-
татуры пролетариата (октябрь 1917—1918 гг.). Автореф. канд. дис., Л., 1952;
А. Дремов. Борьба Коммунистической партии Советского Союза за мир
(октябрь 1917—март 1918 гг.). Автореф. канд. дис., М., 1953; Т. Лобач-
ева. Борьба коммунистов Москвы за ленинско-сталинский план выхода из
войны. Автореф. канд. дис., М., 1953; Л. Алексеева. Борьба большевист-
ской партии за выход из империалистической войны в период подготовки
и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. Автореф. канд.
дис., Л., 1954; А. Фомичев. Партия большевиков в борьбе за революцион-
ный выход из первой мировой империалистической войны (февраль 1917—
март 1918 гг.). Автореф. канд. дис., Л., 1954 та ін.

В. І. Леніна в період від початку мирних переговорів до укладання Брест-Литовського договору. Глибше й повніше глянути питання історії Брестського миру.

Виходять роботи, де розглядається кризове становище імперії, діячів верхівки тогенцоллернівської імперії і ставлення різних партій Німеччини до укладення Брестського миру. Крім того з'являються вперше дисертації, присвячені різним аспектам боротьби Комуністичної партії і Радянського уряду за Брестський мир, які показують значення Бреста та використання його досвіду в подальшій зовнішньополітичній діяльності Радянської держави.

Однак багато питань даної проблеми, хоча й були поставлені, достатньо глибокого висвітлення ще не знайшли. Так, майже не розроблялося питання про взаємовідносини партії більшовиків з дрібнобуржуазними партіями в період Бреста, слід досліджувалися класові корені дрібнобуржуазної течії в ряді партій більшовиків, недостатньо відображався ідейний зв'язок «лівих комуністів» і троцькістів, іноді невірно розкривалася роль ЦК РКП(б), очолюваного В. І. Леніним, в організації розгону «лівих комуністів» і троцькістів, в боротьбі за мир, повсюду показувалася діяльність місцевих партійних організацій, знайшов широкого висвітлення і робітничий рух у країнах Четверного союзу, зокрема в країнах Четверного союзу в цей період.

БОРОТЬБА БІЛЬШОВИКІВ ЗА ЗАВОЮВАННЯ ХАРКІВСЬКОЇ РАДИ НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(липень—жовтень 1917 року)

А. Ф. Ігнатів

Питання про більшовизацію Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції вивчено ще недостатньо. Окремі автори в своїх статтях з історії Рад України і, зокрема, Харківської

¹ С. М. Королівський. Більшовизація Рад на Україні в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції.— «Труди історичного факультету Харківського державного університету», т. 4, 1956; Його ж. Боротьба більшовиків України за завоювання Рад у 1917 році. Збірник статей «Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення Радянської влади (березень 1917 р. — лютий 1918 р.)». К., 1956; В. Г. Лисенко. Харківська Рада в березні—жовтні 1917 р.— «Труди історичного факультету Харківського державного університету», т. 6, Вид-во Харківськ. ун-ту., 1957; А. И. С мо л и н ч у к. Большевики Украины в борьбе за Советы (март 1917 — январь 1918 г.). Вид-во Львівськ. ун-ту, 1969.